

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

(עמודים 133-158 בספר הלימוד)

התגלות מעשה המרכבה ליחזקאל – ציור מהמאה ה-16

א. רקע למורה: אתגרים בהוראת תחום המיסטיקה והקבלה

נושא הוראת מקורות מן המיסטיקה היהודית מעורר לא מעט חששות ופחדים. מה למיסטיקה ולבית הספר הממלכתי? איך שומרים על דיון רציונלי בכיתה? האם לא יכול להיות כאן חשש להוראה שרלטנית מצד אחד, או כזו המעודדת התנשאות וזלזול מהצד השני? הקושי המיוחד שמעורר נושא זה קשור בעובדה שישנם אנשים שאין להם שום נגיעה רגשית לנושא, ולכן הוא אולי יכול להיראות להם די משונה, ואילו ישנם אחרים שדווקא נמשכים במיוחד אל המיסטיקה, והיא עוטפת אותם בחבלי קסם, מסתורין ואף חשש.

נבקש להפריד לצורך הדיון בין התמודדותו האישית – פנימית של המורה עם התחום ועם עצם העיקרון של הוראת תחום זה בכיתה, ובין התמודדותו הפדגוגית נוכח הקשיים שבמפגש בין תחום המיסטיקה ובין אוכלוסיית התלמידים.

א.1. היחס של המורה לתחום המיסטיקה

אחד האתגרים המרכזיים בהוראת תחום המיסטיקה והקבלה בכיתה הוא העובדה כי השיח המיסטי מתקשר פעמים רבות לתופעות דתיות-חברתיות שונות שלעתים המורה עצמו שיפוטי כלפיהן (לדוגמה שימוש בקמעות, ביקור בקברי צדיקים וכדומה). בשל האתגר המיוחד של פרק זה, נדמה לנו כי חשוב להעלות בפניכם, המורים, שתי נקודות למחשבה בנוגע לשאלה הבאה: **למה בכלל ללמד קבלה? ועוד בחינוך הממלכתי?**

נציע מספר תשובות לשאלה זו:

✓ מחויבותנו כמורים היא להצגה מלאה ועשירה של המחשבה היהודית לדורותיה, וזו כוללת היבטים אי-רציונליים מובהקים. אם אנחנו, כאנשי חינוך וכמעבירי ידע אודות היהדות, נקטין או נצמצם את המקום של המחשבה הקבלית והמיסטית, אזי אנו חוטאים לאובייקטיביות האקדמית שלנו ומערערים את מהימנות הידע שאנו מעניקים לתלמידינו¹.

¹ לרקע היסטורי ורעיוני נוסף בנושא מיסטיקה וקבלה אנו ממליצים בחום לצפות בכל הסרטונים הבאים מאת פרופ' משה הלברטל:

[סרטון 1- בין ספרות חז"ל לספרות ההיכלות](#)

[סרטון 2- ספרות ההיכלות: היסוד המיסטי והיסוד המאגי](#)

[סרטון 3- קבלה, הרצאת מבוא](#)

[סרטון 4 – תפיסת האלוהות בקבלה](#)

כותבים: אילון אדלשטיין, אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaaq@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

✓ מחויבותנו כמורים בחינוך הממלכתי להציג גם הקשר ביקורתי ורציונלי למחשבה הקבלית. כלומר, לייצר שיח אחר עם התלמידים- שיח על "הקסם", "על הסוד", "על המסתורין". שיח כזה מהווה עבור תלמידים רבים הזדמנות נדירה לדיבור ושיחה פתוחה על נושאים שלרוב הם או פוסלים מראש, או נגשים אליהם דרך התיווך של גורמים רבניים שלעיתים אינם מאפשרים את הפתיחות.

ההקשר שבו אנו מלמדים את הנושא במסגרת הוראת מחשבת ישראל בממלכתי הוא בצמוד לניסיון להבין את תופעת המיסטיקה באופן מדעי, כלומר, לחקור את התופעה המיסטית ואת הטקסטים שלה באופן רציונלי. יתכן שבעיני מיסטיקאי גישה "אובייקטיבית" ו"חיצונית" כזאת תיחשב חיצונית ומנוכרת. משל שאוהבים מיסטיקאים להשתמש בו בהקשר זה הוא משל התפוח: ניתן להסביר במשך שעות על התפוח ועל תכונותיו וחלקיו השונים, אבל לא נוכל באמת ובתמים להכיר את התפוח עד שננגוס בו. (אפשר להגיד דבר דומה גם על אהבה ומיניות, שהם גם מן הדברים שיש הבדל מכריע בין לדבר עליהם לבין להתנסות בהם) למרות הפרובלמטיקה הזאת, הגישה המדעית היא הכלי הטוב ביותר שיש לנו לטובת הוראת הנושא, ודאי בהקשרו של החינוך הממלכתי.

המלצה למורה: לצפות בשלוש ההרצאות הקצרות של אריאל אביב העוסקות בהוראת פרק הקבלה במסגרת יחידת הלימוד:

[סרטון 1- מבוא ומבנה הפרק בספר הלימוד](#)

[סרטון 2- אילן הספירות והחידוש בקבלה](#)

[סרטון 3- בעיית הרע בקבלה](#)

א.2. הצעה לפעילות פתיחה (התמודדות עם קשיי התלמידים בלמידת תחום המיסטיקה)

כאמור, סביר להניח שברוב הכיתות יושבים ילדים מרקעים שונים ועמדות שונות לגבי דת וביתר שאת לגבי מיסטיקה וקבלה. עמדות המוצא של התלמידים יכולות לנוע מהערות כגון: "מה זה השטויות האלו?!" עד ל- "אני לא מוכן לקרוא קטע מתוך ספר הזוהר, מחשש שאשתגע, או מחשש שאני לא מוכן לזה מבחינה רוחנית". על אף הקיטוב בין העמדות הללו, יש בהן מן המשותף – חסרונו של ידע בסיסי אודות המיסטיקה וקבלה, ברמה הטקסטואלית וברמה ההיסטורית.

הצעתנו כתרגיל פתיחה היא לכתוב את המילה "סוד" על הלוח ולבקש מן התלמידים להעלות אסוציאציות. מבין ההצעות שהתלמידים יציעו סביר שיופיעו גם המונחים הבאים: שתיקה, גילוי, אמון, בגידה, שקט, מסתורין, אמת, שקר, חברות ועוד....

[סרטון 5 – אילן הספירות](#)

[סרטון 6- ספירת מלכות-השכינה](#)

[סרטון 7 – התורה לפי הקבלה](#)

[סרטון 8- תפיסת האדם של הקבלה](#)

[סרטון 9 – תפיסת המצוות לפי הקבלה](#)

[סרטון 10 – תפיסת ההיסטוריה לפי הקבלה](#)

[סרטון 11- מבוא לקבלת האר"](#)

כותבים: אילון אדלשטיין, אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

לאחר מכן אנו מציעים לשאול את התלמידים את השאלה הבאה: **האם סוד הוא דבר חיובי או שלילי בעיניכם?**

תשובות אפשריות:

- סוד הוא חיובי כי אתה שומר על משהו חשוב, הוא רק שלך.
- סוד הוא דבר שלילי כי יש פער בין יודע הסוד לבין העולם או הקרובים לו.
- סוד הוא דבר חיובי כי לא תמיד צריך שכולם ידעו הכל
- סוד הוא דבר שלילי כי למנוע אמת ממישהו זה בעצם לשקר

שאלה נוספת שכדאי לשאול את התלמידים: **האם סוד יכול להיות דבר מפחיד, שבני אדם יפחדו לגלות אותו בעצמם או**

לאחרים? מדוע?

(התעקשו עם התלמידים על מתן דוגמאות)

תשובות אפשריות:

כמובן שגילוי של סוד יכול להיות דבר מפחיד עבור שני הצדדים, מי שחושף את הסוד ומי שנחשף אל הסוד, אך עצם גילוי האמת גורם להרגשה טובה יותר מאשר הפחד הראשוני.

גילוי הסוד יכול להיות מפחיד ביותר, ככל שתוכן הסוד קשה יותר, כך התגובה של הנחשף לסוד תהיה קשה יותר. אם אדם גילה לאשתו שהוא מנהל רומן סודי מזה שנתיים, התגובה יכולה להיות קשה מאוד. לכן ייתכן בהחלט שאדם יפחד לחשוף או להיחשף לסודות, כי הם עלולים לפגוע.

לעתים שמירה על סוד היא חיונית עבור תפקוד תקין של החברה. למשל, אם שירותי המודיעין של מדינת ישראל (מוסד, שב"כ) יפרסמו בכל יום בעיתונות את כל הידיעות שיש להם, זה גם יפגע בנסיונות סיכול של פיגועים וגם יפגע בתפקוד היומיומי של אזרחי המדינה (חרדה, אי יציאה לעבודה, הישארות במקלטים, חשדנות בכל מקום וכו').

לאחר הדיון שהתפתח בכיתה בנוגע למקומו של הסוד בחיים, ערכו ואפיונו, כדאי לעמוד על הקשר בין הסוד (עליו דיברו התלמידים זה עתה) ובין המחשבה הדתית. למעשה, בלב ליבה של המיסטיקה היהודית, ובמרכזה זרם הקבלה, עומדת הטענה הבאה: המציאות בכלל, והדת בפרט (על ספריה, מצוותיה, מושגיה) אינם אלא כסות, משהו שמסתיר סוד כמוס – דרמה רוחנית בעולם העליון שמתרחשת ללא ידיעת רובנו. המקובלים, אלו שיש להם גישה אל הסוד, אל האמת המוסתרת, הם אלו אשר מבינים את הפסוקים, את המצוות ואף את המציאות עצמה באופן שונה לחלוטין. אם נרצה, ההבדל המרכזי אינו בין "דתי" ל"לא דתי", אלא בין מי שקיבל את הסוד ויודע אותו, ובין מי שחי את חייו (גם חייו הדתיים) ללא היחשפות אל הסוד!²

---

² כדאי להציג בפני התלמידים את המשמעות המילולית ביוונית עתיקה של המילה מיסטיקה, שלפי רוב החוקרים משמעותה "הסתרה", "סגירה", "סגירת החושים".

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

ב. הבחנה בין מושג המיסטיקה למושג המאגיה

בהקשר זה מובאת בפתח הפרק (בעמ' 134-135) הגדרת החוויה המיסטית, שהציע הפילוסוף וחוקר הדתות האמריקאי ויליאם גיימס³ מתוך ספרו החשוב ופורץ הדרך "החוויה הדתית לסוגיה": החידוש הגדול בספרו של גיימס היה בכך שלא כל שיפוט מוקדם לגבי המיסטיקה או אף לגבי קיומו/אי קיומו של האל אסף הוא עדויות רבות ושונות של אנשים שהרגישו שחוו חוויה מיסטית, ניסה למצוא בהם מכנים משותפים ולסווגם לסוגים שונים.

יתרונה של ההגדרה של גיימס שהיא פשוטה מאד וניתן באמצעותה לעמוד על הדמיון והשוני בין החוויה המיסטית לבין חוויות חזקות מסוג אחר, כגון: התאהבות, מין, אלכוהול / סמים, גילוי של רעיון חדש, ידע אינטואיטיבי, אמנות, ספורט, בידור, טיול בעולם ועוד. ניתן לראות אילו מאפיינים משותפים לחוויות אחרות ואילו לא, וכך להתבונן באופן רפלקטיבי על החוויות השונות המעצבות את חיינו. בין כך ובין כך יש להודות שלחוויות החזקות יש משקל לא מבוטל על עיצוב דרך חיינו, ודאי לא פחות מן התובנות, העקרונות, ההרגלים, הדפוסים והחוקים, שמשפיעים על חיינו. המיוחד בחוויה המיסטית לפי הגדרתו של גיימס היא בהיותה חריגה ושונה מכל חוויות חיים "רגילה", ועל כן יש בה כוח מיוחד להנחיל בנו מסר או תובנה שלא מצאו את דרכם אל ליבנו בחשיבה רגילה או מלימוד מן מניסיון החיים באמצעות השכל הישר. ההיבט הפאסיבי שבחוויה זו קשור בהכרה של המיסטיקאי שאיזה כוח של חוכמה הגדולה מכוח שכלו שלו מנחיל לו איזו תובנה חשובה אליה לא יכול היה להגיע באמצעות מחשבתו הרגילה.

ניתן להראות לכך דוגמאות מקראיות מסיפורי הנביאים: מסיפור התגלות ה' למשה בסנה מספר שמות פרק ג', מסיפורי אליהו (מלכים י"ח פס' 8-37), מספר דניאל (פרק י' פס' 12-7) ועוד. ניתן לאתר בסיפורים הללו את הגדרתו של גיימס למיסטיקה, את הפסיביות, הזמניות, המוזרות וקבלת המסר. **זו הזדמנות להעמיק מבט על ידע תרבותי שכבר מצוי בידי התלמידים באמצעות נקודת מבט חדשה.**

הבחנה נוספת חשובה להגדרת המיסטיקה היא ההבחנה שלה מן המאגיה, למרות דמיון וזיקתן זו לזו. בדרך כלל מוכרות לנו "חוויות מיסטיקה" שבהן נמכרות אבנים, קלפים וחפצים אחרים בעלי משמעות רוחנית. ולכן רבים נוהגים לכנות בטעות תופעות מאגיות בשם מיסטיקה. כאן בלימוד אנו מדייקים בהגדרה באשר לחוויה המיסטית, ומבחינים אותה מן המאגיה. המאגיה היא כאשר אדם מפעיל בדרך כלשהי כוחות על טבעיים על מנת להביא לשינוי כלשהו, לטוב או לרע, בעולם. הדוגמאות המוכרות: קמיע, קבלת ברכה מצדיק, הדלקת נר בקבר הצדיק, קריאה בקפה, קללת פולסא דנורא ועוד. במקרא ישנה אפשרות לראות מאגיה בפעולותיו של משה באמצעות מטה אלוהים (עשרת המכות, קריעת ים סוף, הוצאת מים מן הסלע ועוד) אם כי כדאי להדגיש שהמקרא מנסה להראות שיש כאן נס ברצון אלוהי ולא מאגיה ברצון אנושי, זה חלק מחוסר ההבנה המתקיים בסיפור הנדודים במדבר בתורה בין עם ישראל למשה. ובכל זאת אלוהים מעניק למשה את המטה (שיכול להפוך גם לנחש) כדי שהעם יאמין בו. (בשמות פרק ד'). **הנקודה החשובה היא שחוויה המיסטית עדיין לא מחייבת פעולה**

³ להרחבה על ויליאם גיימס ומפעלו הפילוסופי אנו ממליצים להאזין לפרק בתכנית הרדיו של ערן סבאג המוקדש להגותו של ויליאם גיימס, ולקרוא את דבריו הקצרים של אדמיאל קוסמן על גיימס במוסף שבת של "מקור ראשון".

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

מאגית. המיסטיקאי יכול לחוות חוויה מיסטית משמעותית ולא להשתמש אחר כך בכוחות על טבעיים כלשהם. זו הבחנה חשובה על מנת להבין את משמעותם של הטקסטים מן המיסטיקה היהודית.

נושא המאגיה מזמן דיון מעניין בכיתה: מה זה בעצם מאגיה? מדוע בני אדם נזקקים לה? כיצד היא מתרחשת? האם ישנם כוחות על טבעיים? האם ישנם אנשים בעלי כוחות על טבעיים? האם מאגיה והשכלה מדעית יכולות ללכת יחד? מה יכול להיות מסוכן במאגיה? מדוע פעולות מאגיות אסורות כחלק מתעמולת הבחירות? ועוד.

דוגמאות למופע של "עושה ניסים": הכומר הניגרי טי. בי. ג'ושוע מרפא מחלות קשות בכוח תפילתו ובמגע ידו:

https://www.youtube.com/watch?time_continue=11&v=ImDBD7Ln9EI

https://www.youtube.com/watch?time_continue=4&v=BBVcWx9v87o

כפעילות סיכום ווידוא של הבנה, אנו ממליצים לתת לתלמידים לסכם את הידע הנלמד בעמודים אלו דרך מענה על השאלות בעמ' 137. חלק מן השאלות מזמנות דיון ולכן ניתן גם לעבוד בזוגות. יש לשים לב לשאלה 6, סעיף ב': "האם ראוי שהתחומים הללו ימשיכו להשפיע על התרבות האנושית? נמקו את עמדתכם". כדאי לעבד במליאה את העמדות השונות של התלמידים (בהנחה ולא התקיים דיון בנושא זה בשלב מוקדם יותר).

ג. עולם הקבלה וארבעה שנכנסו לפרדס

ג. לפני הוראה של טקסטים קבליים כדאי גם להציג רקע כללי על עולם הקבלה. בדרך כלל ישנה סביב המילה "קבלה" הילה של מסתורין ומעט מאד ידע מסודר. כמובן שלא מומלץ להעמיס עודף מידע היסטורי אודות תולדותיה של המיסטיקה היהודית, אבל כדאי "לעשות קצת סדר" לגבי מושגים כלליים כגון: קבלת ימי הביניים, עשר הספירות, ספר הזוהר, קבלת האר"י, קבלה עיונית לעומת קבלה מעשית. ההבחנה האחרונה מתקשרת להבחנה הקודמת בין מיסטיקה ומאגיה, ומאפשרת לתלמידים קטלוג של תופעות המוכרות להם מהעולם היהודי.

המלצה למורה: הפעלה קצרה של ציר זמן (כותרת על הלוח: "גלגולה של תורת הסוד ביהדות").

אנו מציעים להדפיס מספר תמונות ולהצטייד במספר טושים צבעוניים ללוח. תמונות: ספר יצירה, ספרות ההיכלות, ספר הזוהר, עשר הספירות, הגולם מפראג, האר"י הקדוש, קערות השבעה, לילית וסמאל, פולסא דנורא, מסכת חגיגה (פרק ב', משנה א').

יש לחלק בין התלמידים את התמונות ולבקש מהם לחפש מידע על הנושא באינטרנט ובספר הלימוד (עמ' 139-137). לאחר מכן על התלמידים לתלות את התמונה על הלוח ולסכם מספר נקודות ליד התמונה, עם ציור המחשה כלשהו. נקודות חשובות: שנים, תוכן עיקרי, מיוחס ל... ועוד...

לאחר שהלוח מתמלא במידע ובתמונות, המורה יכול להשתמש בו לספר את השתלשלותה של תורת הסוד ביהדות.

כותבים: אילון אדלשטיין, אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaaq@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

ג.2. ארבעה שנכנסו לפרדס

הטקסט הראשון שנלמד בפרק : ארבעה שנכנסו לפרדס" (עמ' 141), מובא מהתוספתא. זהו הנוסח לסיפור שהוא פחות מוכר מנוסח התלמוד הבבלי במסכת חגיגה וגם קצר יותר (ולכן גם נבחר). המקור מהבבלי מובא באותיות קטנות בסוף עמ' 145, והתייחסות למקור זה מצויה בשאלות 5 בעמ' 142.

באמצעות הסיפור על ארבעה שנכנסו לפרדס ניתן להדגים יפה מהי מיסטיקה : התמקדות בדימוי של "פרדס" כמקום של מסתורין ש"נכנסים" אליו יחידי סגולה, כמקום מסוכן השייך ל"מלך" אך יש בו "פירות" טובים. דימוי זה מזמן השוואה להגדרת המיסטיקה של וויליאם גיימס. תורמים להשוואה זו גם דבריו של הרב האי גאון (בעמ' 140) המתאר את הפרדס כמקום פנימי בלב האדם ולא הנמצא אי שם בשמים. על הסכנה הרבה הטמונה בכניסה לפרדס מעיד הסיפור שלפנינו בכך שגם מתוך ארבעת יחידי סגולה אלו בעולם החכמים, רק אחד יצא בשלום. כלומר, החוויה המיסטית החיובית היא חוויה ייחודית ונדירה במיוחד, אפילו בקרב יחידי הסגולה שכן מסוגלים להתקרב אליה. נפוצה יותר תוצאתה השלילית (מוות, שיגעון, כפירה).⁴

מדרש תמונה: עמ' 141

ציור זה, של בעז בן שלום, הוכן במסגרת לימודי מחשבת ישראל בביה"ס "יחד" במודיעין.

כל רצועה מוקדשת בציור לדמות אחרת :

בן עזאי שמת, בן זומא שהשתגע, אלישע בן אבויה שכפר, ורבי עקיבא שיצא בשלום.

אין הפרדה בין הרצועות כדי להדגיש שכולם נמצאים באותו מקום, אך תפיסותיהם לגבי המציאות: שונות.

בקשו מהתלמידים לנסות ולזהות את הדמויות ואת המאפיינים והסמלים בהקשר של כל דמות. לאחר התבוננות וניתוח היצירה, ניתן לאפשר לתלמידים ליצור כרזה משלהם (בציור, קולאז' או בשימוש טכנולוגי) בהשראת הטקסט ותוך התייחסות לצבעים, קומפוזיציה וחלוקת הדף, מוטיבים מרכזיים ועוד.

⁴ ניתן להראות לתלמידים את הקטע המפורסם מ"אינדיאנה ג'ונס ושוודי התיבה האבודה", בו פלוגת חיילים נאצים מצליחה לשים ידה על ארון הקודש ומתפתה לפתוח אותו. [לצפייה בקטע](#). אם המורה מעדיף משהו הומוריסטי יותר – מערכון "הבדיחה הקטלנית" של חבורת מונטי פיטון מביא לידי ביטוי את מוטיב "הסוד המסוכן". [לצפייה במערכון](#). (תודה לאודי גבעון ואביבית מועלים על ההפנייה למערכון).

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

קישור מעניין למקור זה עשה אהוד בנאי בשירו "ארבעה שנכנסו לפרדס":

השלישי נגוז נפטר מן העולם
פשט את גופו כמו מעיל ונעלם
ואומרים עכשיו הוא גנן בכיר
בגן העדן הירוק בקצה העיר .
מעשה בארבעה שנכנסו לפרדס .

הרביעי חזר אבל הפך אחר
עם החברים שלו הוא בקושי מדבר
נוסע ושותק אל תוך הלילה השחור
ואל הבית אל האור הוא לא יכול לחזור .

ליל שבת אחד נפתחו השמים
ברק גדול הבזיק אלקטריק גבעתיים
ארבעה נערים, כשההורים בחו"ל
יצאו אל הפרדס, עברו את קו הגבול...

ליל שבת אחד נפתחו השמים
ברק גדול הבזיק אלקטריק גבעתיים
ארבעה נערים, כשההורים בחו"ל
יצאו אל הפרדס, עברו את קו הגבול ...
מעשה בארבעה שנכנסו לפרדס .

הראשון אמר : אני יש לי ניסיון
תשגיחו על הראש שלא יקרה אסון
אחרי שנעבור בשערי שמים
כשנעמוד מול אבני השיש
אל תגידו מים מים .
מעשה בארבעה שנכנסו לפרדס .

השני אמר : אני נוגע לא נוגע
ויש לי הרגשה אני הולך ומשתגע
הדברים חומקים אין צורה מוגדרת
רגע אין ורגע יש המציאות כמו מתפזרת .
מעשה בארבעה שנכנסו לפרדס .

אהוד בנאי מתייחס באופן מובהק לטקסט, מביא רמזים מפורשים לסיפור מן התלמוד הבבלי ("אחר", "מים מים" ועוד), אך מרכיב אותו על מציאות ימנו. מעניין להשוות בין המקור ובין השיר, ולמצוא נקודות דמיון (ארבעת החברים, גורלם של החברים, שימוש באלמנטים משותפים השאובים מהמקור) ונק' שוני (חיבור למציאות עכשווית, הרחבה של תחושות הנערים, הפיכת ארבעת התנאים לבני נוער, היעדרותם של ההורים שבחו"ל, ועוד).

יש כאלו שמפרשים שבנאי מתאר חוויית סמים מגיל הנעורים, ואת הנזקים שהביאו על שלושה מתוך ארבעה (שגעון, מוות, נתק). מעניין לחשוב לגבי שירו של בנאי גם על הדמות של הראשון מהארבעה, זה שיצא מן העניין בשלום: האם הוא גם הרוויח משהו מהחווייה? כלומר, לאחר הפנמת הסכנה הממשית שבשימוש בסמים, עדיין נותרת שאלה לא פשוטה, האם נודע לכך גם איזה מקום חיובי בתרבות – במוזיקה? (בוב דילן, ג'ון לנון ומוזיקאים רבים נוספים), באמנות? ב"פתיחת דלתות התודעה" (כמאמרו הידוע של אלדור האקסלי בזכות השימוש בסמים פסיכדליים)? בהעצמה חווייתית? אפשר להקרין את הדיון הערכי הזה בנושא הסמים הפסיכודליים אל שאלות ערכיות לגבי מיסטיקה ולראות את הצד הדומה והצד השונה).

כותבים: אילון אדלשטיין, אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

סיפור הכניסה לפרדס בספר הזוהר (עמ' 144) מהווה פירוש המיסטי המעיד על התפתחות בעולם הקבלה ביחס לעולמם של חז"ל. כאן המקום להדגיש את ראשי התיבות שיצר ספר הזוהר למילה פרד"ס: פשט, רמז, דרש וסוד, המייצגים את שכבות העומק שבתורה. אך ספר הזוהר אינו המפרש הראשון של סיפור הכניסה לפרדס על דרך תורת הסוד. בטקסט מיסטי קדום המכונה ספרות ההיכלות (המתוארך עד למאה ה-6) ישנו תיאור ארוך ומפורט של הכניסה הטרגית של החכמים לפרדס, תיאור שמשולבים בו גם לא מעט דמויות ושמות של מלאכים וכוחות עליונים. בתיאור שבספר הזוהר שלפנינו אנו רואים בעיקר דמות על טבעית אחת שמשולבת בסיפור – הוא הסיטרא אחרא ("הצד האחר") קרי השטן. אנו רואים שכל אחד משלושת החכמים שנכשלו במבחן המכריע הזה פגשו את השטן, כל אחד לפי מקום חולשתו. הזוהר אינו מפרט ביחס לחולשות הספציפיות שהכשילו אותם, אלא רק נותן בהם דימויים של היסודות: אש, עפר, רוח. הדימויים קשורים לתוצאות שאירעו להם: האש כמבטאת כפירה, העפר כמבטא מוות, הרוח כמבטאת שגעון (כמו הביטוי "חולה רוח"). היסוד הרביעי, המים, משויך לכניסתו של ר' עקיבא לפרדס (כנראה בשל דיבורו על "מים, מים" במקור שבתלמוד הבבלי), ומקושר ל"אהבה", ועל דרך זו מתפרשת דמותו וגדולתו של ר' עקיבא. הדיבור על "אהבה קטנה" הנשזרת "באהבה גדולה" מכוון ככל הנראה לזיקה בין "ואהבת לרעך כמוך" שר' עקיבא קבע ככלל גדול בתורה (אהבה אנושית), ל"ואהבת את ה' אלוהיך", שהוא הפסוק שאמר ר' עקיבא לפני הוצאתו להורג בידי הנציב הרומי. (אהבה אלוהית) (שאלה 2 עמ' 145). קישור אחר בין ר' עקיבא לאהבה יכול להיות הדגשתו את שיר השירים כ"קודש הקודשים" וגם כאן ישנו קישור בין ממד של אהבה אנושית למימד האהבה האלוהית על דרך האלגוריה. קבוצות שלמדו לפני כן את "את שאהבה נפשי" (שער ראשון, פרק שני, עמ' 54, 64-65) יוכלו לעשות קישור כזה ביתר עומק, שכן גם המושג של "היכל האהבה" נלמד במסגרת התכנית בהקשר "סוד הנשיקה" שבשיר השירים על פי ספר הזוהר. קישור כזה יחזק את ההבנה מהו פירוש על דרך תורת הסוד ומהי חשיבה מיסטית בכלל.

הנקודה המרכזית בסיפור זה בזוהר היא דמותו של השטן, המכונה "אל אחר" ו"הצד האחר", (כלומר הצד האחר של האלוהות!). השטן חושף את נקודות התורפה של שלושת החכמים שנכשלו בו, ובעצם "מעניש" אותם, לא על מעשה רע שעשו אלא על עצם היותם בלתי מושלמים. (בזיקה לשאלה 7) כניסה לפרד"ס מהווה אפוא מבחן פנימי נוקב, שבו כל חולשה או פגם מתבטאים בפגישה עם השטן שמשמעותה כישלון ונזק. החיבור בין מאמר של הרב האי גאון ומאמרו של ריש לקיש (המובא בשאלה 8), מוליך אותנו להתבונן בשטן ככוח פנימי ולא חיצוני, וכיצר שיכול להביא למוות. כלומר השטן לפי פירוש כזה היא פרסונליפיקציה [=ייצוג באמצעות דמות כמו-אנושית] של היסודות הפנימיים באדם (ובמיוחד זה השואף לשלמות רוחנית) שמביאים לכישלונו ואף לכיליונו.

ניתן להשוות את פעלו של השטן בספר הזוהר לעומת פעלו בספר איוב. בספר הזוהר פגיעת השטן מסמנת את הצדיקים שאינם חסידים ואי פגיעתו את החסיד המושלם רבי עקיבא. למעשה השטן מהווה מעין סלקטור או שומר סף של הפרדס. בספר איוב השטן פוגע באיוב דווקא מפני היותו צדיק על מנת לנסות אותו. אבל זוהי כמובן חריגה מיוחדת מ"תפקידו הרגיל" שנעשתה על מנת לבחון לאשורו את אידאל הצדיקות.

העשרה: ניתן להרחיב את הדיון בדמות השטן גם דרך הבאת מקורות מן המדרש החז"לי, מן הברית חדשה, מן הקוראן, ומיצירות אמנות רבות שבהן הוא מצויר (סקירה יפה ניתן למצוא [בבלוג של ליטל ספיבק](#) - בבלוג זה ישנם גם קישורים לקטעי

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

סרטים), או גם דרך יצירות ספרות מודרניות חשובות כגון פאוסט של יוהאן וולפגנג גיטה או "השטן ממוסקבה" של מיכאל בולגקוב (הקרוי גם "האמן ומרגריטה"):

במחזה פאוסט מאת גיטה⁵, שנכתב בראשית המאה ה-מסופר על מלומד ואלכימאי שמתגלה אליו השטן בתור "הרוח הכופר ביש" ומכשיל אותו לעשיית מעשי נבלה כדי להעצים את חוויית החיים שלו.

לדוגמה להלן מתואר קטע הפגישה בין פאוסט לשטן (מפיסטופלס) במחזהו של גיטה (בתרגומו של זאב ז'בוטינסקי, מתוך פרויקט בן יהודה, מצויים גם תרגומים חדשים יותר). בקטע הבא מתגלה השטן לראשונה לפאוסט ומציג את עצמו בפניו:

מפיסטופלס:

שְׁלוֹם לְאֲדוֹנֵי הַמְּלַמֵּד,
אִם-כִּי הִזְעַתָּ לִי זֶעַה רוֹתַחַת

פאוסט:

וַיִּמָּה שְׂמֵדָ?

מפיסטופלס: הַשְּׂאֵלָה הַיָּא מוֹזְרָה
קִצְתָּ בְּפִי חֶכֶם כְּמוֹהוּ. מִשְׁקִיף אֶל
הַתַּמְצִיט וּבָז לְכָל מְלָה,
לְכָל דְּמוּת – שֶׁהוּן מִרְמָה וְתַהוּן.

פאוסט:

שְׂמֵכֶם אֲתֶם מַעֲיֵד עַל הַתַּמְצִיט –
שְׂמֵכֶם תִּמְיֵד אֲמַת, וְאֵין בּוֹ מַעַל:
"בַּעַל זְבוּב", או "בַּלְיַעַל",
או "אֲשַׁמְדַּאִי", או גַּם "מִשְׁחִית",
טוֹב: מִי אֲתָה?

מפיסטופלס:

אֵינִי – קִרְטוּב אוֹתוֹ הַכַּחַם,
שֶׁהוּא תִּמְיֵד לְרַע שׁוֹאֵל בְּלִי מְנוּחַ –
וְאֵת הַטוֹב יוֹצֵר.

פאוסט: אֵינִי מִבִּין: פִּרְשׁ.

מפיסטופלס:

אֵינִי הַרוּחַ הַכּוֹפֵר בַּיֵּשׁ,
וְגַם צוֹדֵק בְּזָה:

כִּי תַחַת אוֹר הַחֶרֶס
כָּל הַנְּבִרָא רָאוּי לְהֶרֶס,
לֵאמֹר: – מַה טוֹב לוֹיֵלָא נְבִרָא!

וְכָל דְּבָר שֶׁפָּה כִּנּוּ לוֹ רֶשַׁע, פֶּשַׁע,
אוֹ, בְּקִצּוֹר, כָּל מַה שֶּׁ"רַע" נִקְרָא –
זֶה עוֹלָמִי – שָׁבוּ לֹא אֶתְבַּיְשָׁה.

פאוסט:

אֲמַרְתָּ לִי "קִרְטוּב": הַאֵין אֲתָה
מִשְׁלָם?

מפיסטופלס:

אֲמַת עֲנוּתְנִית אֲמַרְתִּי.

בְּעוֹלָם בְּנֵי אָנוּשׁ –

זֶה עֲמַלְם אֲוֹלַת –

נְחָשׁב כָּל אִישׁ לְכָל הַחֶלֶד;

אֲבַל אֵינִי קִרְטוּב – קִרְטוּב אוֹתוֹ

קִרְטוּב, אֲשֶׁר בְּרֵאשׁוּנָה, בְּעוֹד אֵין

רַע, אֵין טוֹב, הִנֵּה כוֹלֵל הַכָּל:

הַחֲשָׁד. יוֹם וְזָהָר –

בְּנֵי הַחֲשָׁד הֵם.

הַאוֹר בְּלִיל יָרִיב,

אֲדַךְ לֹא יוֹכֵל נִצָּח אֶת אֲבִיו,

כִּי לַגּוֹפּוֹת שְׁעַבְד, וְגוֹף הוּא סֶהָר.

הַאוֹר זוֹרֵם מְגוּף, נוֹתֵן הֶדֶר לְגוּף,

אִם עַל דְּרַכּוֹ יִכְשַׁל בְּגוּף – אֵינְנוּ;

כֹּה בְּקִרְוֹב, אוֹלֵי, עוֹד אֲפִטֵּר מִמֶּנּוּ –

כִּכְפָּה עִם הַגּוֹפּוֹת, וְאֵז יִמְשׁוּל מְעוּף.

מפיסטופלס:

וְגַם בְּזָה אֲצַלִּיחַ רַק מְעַט.

תִּבְל – זֶה "מִשְׁהוּי" שֶׁל דִּשְׁוֹן

הַקֶּסֶם כְּנִגְדַּת הַ"לֹא-גֵשׁ" –

נְלַחַמְתִּי בָּהּ מִימֵי הַיִּשְׁוֹן

בְּסַעַר, חֵיל, מִבּוּל וְאֵשׁ –

הַכָּל לְשׁוֹא: גַּם יָם, גַּם אֲרָץ

נְחִים בְּשֶׁקֶט. וְהַשְּׁרָץ –

מִחִיתוֹ-בָּרַעַד בְּוֹ אֲדָם –

כְּמָה מִהֵם שֶׁבִּרְתִּי שְׁפָר,

כְּמָה עֲנִיתִי עַד הַקֶּבֶר –

וּמִתְחַדֵּשׁ תִּמְיֵד אוֹתוֹ הַדָּם,

מִכְּפַעַס אֵין-אוֹנִים אֵינִי חוֹרֵק שְׁנִים:

הַכָּל מְזַרְיַע – רוּחַ, מִים

וְאֲדָמָה, בְּקָר, בָּחַס, בְּרִטֵּב, בְּבַצְרַת...

לוֹלֵא הָאֵשׁ שֶׁהִיא בֵּיתִי לְפִי מְסַרְת,

אֵז לֹא נוֹתֵר לִי אֵף מִקְלָט.

פאוסט:

הִנְגֵּד עַז כַּחוֹת הַנִּצָּח

הוֹרֵי אֵין-קָצ, פּוֹרֵי אֵין-סוּף,

תִּקּוּם, שְׁדוֹן נְחוּשׁ-הַמִּצַּח,

לְסַתּוּם פִּי טְבַע בְּאֲגָרוֹף?

בְּקֵשׁ לְךָ מִשְׁרָה אַחֲרַת,

בְּוֹ תַהוּ מִשְׁנָה – אוֹלֵי תַצְלַח יוֹתֵר.

מפיסטופלס:

עוֹד נִתְרָאָה גַם נְבָרַר אֵת

הַשְּׂאֵלָה בְּזִמְוֹן אַחֵר.

כְּעַת – הַרְשֵׁנִי וְאֵלְכָה.

פאוסט: מִלֵּאכְתָּדָּה הַבְּנִתִּי עֲתָה:

רְצִיתָ אֵת הַכָּל הַשְּׁחַת – וְלֹא הַשְּׁחַת,

לְכוּ פְּנִיתָ לְפָרְט?

⁵ להרחבה על המחזה, ניתן להאזין ל"הרצאתה של פרופ' ניצה בן-ארי" פאוסט של גיטה: מכשפות, רוחות, שטן ומדע".

כותבים: אילון אדלשטיין, אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaaq@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

ד. להיכנס אל התנין

הפרק הבא מוקדש אל דימוי אחר של רוע ועולם הרע, הלא הוא "התנין". התנין, חיית ענק קדמונית מיתולוגית שנראית כהכלאה מפלצתית של לוויתן, נחש ותנין (אליגטור) מוכרת לנו יותר מן המקבילה המפורסמת מן האגדות (האירופאיות והסיניות) ומספרי (וסרטי) הפנטזיה המודרניים, הלא הוא הדרקון.

מפלצות הים הקדמוניות כיכבו גם במיתולוגיות העתיקות סביב הים התיכון והנהרות הגדולים הפרת, החידקל והנילוס. במקרא נזכר התנין או הלויתן כייצור קדמוני לא רק בסיפור הבריאה בבראשית א' שבו נאמר: "ויברא אלהים את התנינים הגדולים" (בראשית א 21), אלא גם בכמה קטעי שירה בספר תהילים, ישעיהו ואיוב. **בקטעי שירה אלו מתוארת בריאה אחרת מזו המתוארת בבראשית.**

בתיאורים אלו מתרחשת מלחמה של ממש בין האל לבין מפלצות היום, כך בפסוקי השירה מתהילים:

וַאלֹהִים מִלְכֵי מִקְדָּם פִּעַל יְשׁוּעוֹת בְּקִרְבַּ הָאָרֶץ,
אֲתָה פּוֹרֶרֶת בְּעֶזְךָ יָם שְׁבֵרֶת רְאשֵׁי תַנִּינִים עַל הַמַּיִם,
אֲתָה רֹצֶצֶת רְאשֵׁי לְוִיָּתָן תִּתְּנֶנּוּ מֵאֲכָל לֶעָם לְצִיִּים,
אֲתָה בְּקִעְתָּ מַעֲיָן וְנָחַל אֲתָה הוֹבְשֶׁת נְהָרוֹת אֵיתָן

(תהילים ע"ד 12-15)

(לרשימת מובאות נוספת ראו [ערך לוויתן הקדמוני בוויקיפדיה](#).)

גם בספרות שלאחר המקרא, הן בספרות חז"ל והן בספרות החיצונית, מוזכרות מפלצות קדמוניות. אחת הדוגמאות לכך מובאת בספר שלנו מתוך "ספר ההתגלות ליוחנן" המכונה גם "חזון יוחנן" והמשובץ בברית החדשה. בקטע זה (שהובא גם בשאלה בפרק השני בהשוואה לבראשית א' **בעמ' 43 שאלה 5**), מוזכר "נחש הקדמוני" המכונה גם "התנין הגדול" המכונה גם "שטן". בקטע מתואר מרד של כוחות הרוע האלוהיים בכוחות הטוב האלוהיים. מרד זה התרחש בזמנים קדמוניים בשמים והוכרע בניצחון מוחץ של הטוב על הרע. אך ניצחון זה לא היה סופי שכן שבעקבותיו הושלך "התנין הגדול" ארצה מן השמים, ומעתה הפך להיות המייצג של כוחות הרוע עלי אדמות.

- [קישור למאמר על חיות קדמוניות במקרא, בספרות חז"ל ובספרות החיצונית מאת פרופ' מאיר בר-אילן](#)
- [קטע מותו של הדרקון האימתני סמאוג מתוך הסרט "ההוביט" על פי ספר הפנטזיה של ג' ר. ר. טולקין](#)

בתיאורים המיסטיים שבספר הזוהר ניתן למצוא הד חזק לאגדות המיתולוגיות העתיקות. הנחש הקדמוני, התנין והלווייתן מופיעים בספר הזוהר בלא מעט תיאורים של מערכת כוחות הרוע בעולמות העליונים, שהיא מערכת ה"סיטרא אחרא", השטן, "הצד האחר" של האלוהות הטובה. אחד התיאורים הללו מצוי בפירוש של הזוהר לפסוק בבראשית א' המזכיר את בריאת "התנינים הגדולים". בקטע זה מתואר התנין הגדול כמפלצת נוראה הנמצאת בצד "שמאל" (=הצד האחר, הצד של

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

סמאל=השטן), מפלצת עצומה יורקת אש שכאשר היא נכנסת למים למטה, המייצגים את החיים על פני הארץ, היא הופכת לדמות נחש, למוות, ליצר הרע, אך גם ליצר הטוב.

הקטע מתאר משבר קוסמי בעת ירידת כוחות הרוע מטה אל הארץ, אורות עליונים נוטשים את הארץ ושבים אל השמים, הים קופא כמו המוות, והאדם על הארץ אמור להתמודד עם עוצמתו של התנין שהפך לנחש המוות והיצר. מה שכן, הנחש הזה מביא כוח לאדם להתעורר גם למען הטוב. מכאן נראה, (בהקשר לשאלה 5 בעמ' 149), שכוח הבחירה של האדם בטוב תלוי ביכולתו לגייס את כוחו של "הנחש" אל היצר הטוב יותר מאשר אל היצר הרע. כלומר, יצר הטוב הוא השימוש באותו הכוח, שזרוע בדרך כלל רע ומוות בעולם, כשהוא מנותב אל הטוב. תהליך זה מכונה לעיתים "התמרה" (טרנספורמציה) של הרע, ובו אנרגיה שיכולה לזרוע הרס וחורבן מנותבת אל מקומות מיטיבים. (ראינו עקרון דומה במקצת בפרק השני בעמ' 21, בדברי ר' חנינא על מי שנולד במזל מאדים ויכול להיות מקיז דם, שוחט או מוהל).

שאלה 3, אודות הזיקה של התיאור הפנטסטי שבקטע מהזוהר אל המציאות המוכרת שולחת את התלמידים לנסות למצוא את המודל הזה בחיים הריאליים. התלמידים יכולים לעלות רעיונות על שליטתו של הרוע בעולם, על עוצמתו, או על אפשרות ההתמרה של כוחות הרוע אל הטוב.

שאלה 4, אודות הזיקה של הקטע אל החוויה המיסטית, אינו רק על מנת להצביע על הכוחות העל טבעיים הפנטסטיים הפועלים בו, אלא גם על מנת לחשוב על מחבר הקטע, שאולי כל התמונה המיתולוגית ויוצאת הדופן המתוארת בו נחוותה אצלו כחוויה מיסטית עזה שטלטלה את נפשו ותודעתו. מובן שהרמב"ם (בנוגע לשאלה 6) ישלול מכל וכל תיאור זה, ויראה בו העצמה לא פרופורציונלית של הרע, "שאינו יורד מלמעלה" כדבריו, אלא נמצא בעיקרו בטווח יכולתו של האדם לוויסות, בקרה וריסון, דרך כוחות המחשבה והפעולה הרציונליים.

קטע שני, המובא בפרק בהקשר זה, הוא מפירושו של ספר הזוהר לפרשת בא, המתייחסת ליציאת מצרים ובפרט להתמודדותו של משה מול המלך פרעה. הקישור בין פרעה לדמות "התנין" נעשה כבר בפסוקים מתוך ספר יחזקאל פרק כט, המתבססים כנראה לא רק על דמיונו הקודח וחוויותיו המיסטיות של יחזקאל אלא גם על דימויים מיתולוגיים קדומים. (לכך מכוון פירושו של המלבי"ם המובא שם). על פי התיאור ביחזקאל, פרעה הוא "כתנין הרובץ בתוך יאוריו" (יאור=הנילוס).

פרעה מתואר כעוצמה אדירה של רוע הסוברת שהוא כל יכולה, שהיא שברא את הנילוס ואף את עצמה. כלומר פרעה המלך הרודן העוצמתי כופר באלוהות הטובה המושלת בו וחושב שהוא עצמו אל כל יכול.

בפרשנות ספר זוהר על הפסוק המתחיל במילים "בוא אל פרעה" ולפסוק הנ"ל ביחזקאל מתואר פרעה כבר לא כאדם חזק הסבור ברוב גאוותו שהוא אל (=היבריס), אלא ככוח אלוהי רע שצריך להתמודד אתו בעזרת הכוח האלוהי הטוב. מי שנקרא להתמודד

כותבים: אילון אדלשטיין, אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaaq@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

עמו הוא משה. הזוהר שואל מדוע נאמר "בוא" אל פרעה ולא "לך" אל פרעה? ומשיב בתיאור של פרעה כ"תנין חזק אחד עליון" שיש בו "חדרים לפנים מחדרים", אליהם צריך משה להיכנס ולרדת. כלומר, פרעה הוא ישות מפלצתית שצריך לחדור ולהיכנס אליה על מנת לנצחה שכן לא ניתן לנצחה בקרב פנים אל פנים. הטוב, במאבקו מול הרע, צריך לפי תיאור זה לצלול אל עומק הרוע ולנצחו שם, זוהי משימה מסוכנת ומסובכת, שלא ניתן לבצעה מתוך ריחוק נוח או מתוך דחייה וסילוק פשוטים של הרוע. הרוע הוא אתגר אדיר, אפילו עבור משה, ולכן הוא מתיירא כל כך ומבקש עזרה מהאל, שכן הוא סבור שלא יכול לבצע זאת לבדו. (קצת בדומה לטענותיו של משה במעמד הסנה כשהאל פונה אליו לביצוע השליחות ומשה מסרב לפניית האל מחשש להצלחתו). משה רואה (במין ראייה רוחנית-מיסטית) שפרעה=התנין "משתרש בשורשים עליונים", כלומר הרוע קשור באלוהות, ולכן הוא "מתיירא" וסובר שהוא כאדם לא יוכל להכריע אותו. לכן הקב"ה מחליט להתגייס ולהילחם בעצמו בתנין, (בדומה למה שמתואר באותם פסוקים מתהילים שהבאנו קודם). כלומר, המאבק בפרעה אינו אירוע שהתרחש בהיסטוריה הרגילה, אלא אירוע מיתולוגי על זמני שבו האל הטוב נלחם בכוח האלוהי הרע, השטן או התנין, מאחורי הקלעים, בעוד האדם מנסה להתמודד עם נגזרותיו של הרוע על ידי אדמות ("היאורים"). מעניין כאן שהקב"ה יצא למלחמה ברוע רק לאחר שהשתכנע בצדקת חששו של משה לבצע זאת בכוחות עצמו. האדם כאן (משה) כמו מפעיל את האל לצאת ו"לערוך מלחמה" ברוע האינסופי (פרעה, התנין), הוא "ולא שליח". (והקשר זה רומז במישרין למדרש בהגדה של פסח האומר שהאל עצמו ולא שליח או מלאך או שרף "עשה שפטים" באלוהי המצרים).

בנוסף, ניתן להשוות את קטע הזוהר על הכניסה לתנין לארבעה שנכנסו לפרדס שנלמד קודם (ולכך מכוונת שאלה 3 בעמ' 151). אם בסיפור הכניסה לפרדס אמנם מסוכן מאד אך אפשרי להתגבר כביכול על אימת השטן בכוח האהבה, הרי שכאן האופציה הזו לא קיימת. כאן צריך להכריע את התנין, ולכן אין זה רק תלוי באיכותו ומאמציו של האדם אלא דרושה לכך עזרת האל בכבודו ובעצמו. אך האדם "מפעיל" את המאבק האלוהי שעה שהוא מבחין לאשורו בין הרוע אתו הוא יכול להתמודד בהצלחה לבין הרוע שלמעלה מיכולותיו.

(בשפת המחקר של המיסטיקה היהודית יכולת ה'הפעלה' של האדם את הכוחות האלוהיים נקראת "תיאורגיה". בספרו "טוב ורע בהגות היהודית" מתאר זאת שלום רוזנברג באמצעות דימוי של תיאטרון בובות הפוך שבו המפעיל נמצא למטה והמופעל למעלה).

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

הזיקה של קטע הזוהר לתפיסה הגנוסטית (שאלה 6) היא ברורה וחזקה. ישנו מאבק בין האל הטוב לאלוהות הרעה ששורשה למעלה. נשאלת השאלה: האם ישנה כאן אמונה בשתי רשויות או ברשות אחת? האם השטן אינו מוצג כאן למעשה כאל נוסף? כלומר, האם לפנינו תפיסה מונותאיסטית או דואליסטית?

הרמב"ם (שאלה 7) היה כמובן אומר שיש כאן חריגה מהאמונה המונותאיסטית על ידי מתן מעמד של אלוהות עצמאית לרע. אם האל צריך להילחם בכוח הרע, הרי שהרע הוא כוח על טבעי המנוגד לאל, וזאת בניגוד מוחלט לתפיסתו של הרמב"ם את הסדר האלוהי הטוב שבקוסמוס, שבו מה שנחשב לרע אינו אלא אחת מהשתיים: אי הבנה של מה שהכרחי על פי הטבע הטוב שברא האל או כישלון של האדם בהפעלת היכולות הרציונליות שנטע בו האל.

ניתן להשיב לטענות אלו, שניתן לייחס לגישת הרמב"ם, ולומר שבניגוד לתפיסתו שלו, ספר הזוהר אינו מדחיק את קיומו של הרע תחת טענה לקיומה של הרמוניה אלוהית כוללת, אלא "מודה" שגם בעולמו של האל הטוב אין שלמות והרמוניה שוררת, אלא מאבק תדיר בכוחות אפלים שהאדם אינו יכול לגבור עליהם בכוחות עצמו. יתכן שפירוש כזה יהיה עדיף בעיני אדם שחוה רוב רוע בעולם שמופיע כשליט עצום שלא ניתן לגבור עליו, ושהוא חסרי כל הצדקה הגיונית. ואכן בימי השואה יש שדיברו על "מלכות השטן" בהקשר שלטונם ומעשיהם של הנאצים. את הניגוד החריף בין תפיסת הרמב"ם לזו של ספר הזוהר מתאר בצורה בהירה ישעיהו תשבי בקטע ההעשרה בעמ' 152. תשבי נוגע גם בזיקה החזקה שבין תפיסת הזוהר לדואליזם הגנוסטי.

ה. קבלת האר"י

הפרק על קבלת האר"י פותח בתיאור כללי של הסיטואציה ההיסטורית בעקבות גירוש ספרד⁶, וכן יש בו פירוט קצר על דמותו של האר"י הקדוש שהייתה לאגדה. כדאי להתעכב קצת שני על היבטים אלה:

ראשית, מדוע המיסטיקה מופיעה כתגובה רעיונית לקטסטרופה היסטורית? ניתן לדבר על שני רבדי קיום אנושי, הרובד של המציאות ההיסטורית והרובד של הדמיון הרוחני. כשמציאות ההיסטורית היא קשה ואינה נותנת תקווה ומנוח לאדם, טבעי שיחפש את התקווה במחוזות הרוח. (נושא התגובה לקטסטרופה היסטורית יחזור כמובן בפרק העוסק בהתייחסויות ההגותיות לשואה, אך שם אין התמקדות מיוחדת בתורות מיסטיות.)

שנית, התעכבות על דמותו של האר"י, מאפשרת להתמקד בתופעה של מנהיגות רוחנית כריזמטית של אנשים המיוחסים להם כוחות רוחניים יוצאי דופן (ראו קודם בחלק על המאגיה). זו תופעה שבוודאי מוכרת לחלק מהתלמידים וניתן למצוא בה דוגמאות אקטואליות. המיוחד באר"י הוא שבנוסף לדמותו הכריזמטית (האר"י היווה מעין 'גורו' לחבורת תלמידיו בצפת, שבתוכם היו כמה אנשים מוכשרים מאד שהפיצו את תורתו), הוא גם פיתח תורה מיתית מקורית ומורכבת במיוחד המסבירה

⁶ לרקע על גירוש ספרד: [גירוש ספרד באתר תולדות, פרק בפודקאסט של יובל מלח' העוסק בגירוש ספרד](#), "ירושלים שהייתה בספרד" – [סדרת טלוויזיה בהנחייתו של נשיא המדינה לשעבר יצחק נבון](#)

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

את תופעת הטוב והרע ומקנה למאמין כלים חדשים להתמודדות עמה. (בעיקר "כוונות" מיוחדות בתפילה המיועדות לביורור הניצוצות מתוך קליפות הרע, אך גם טקסים רוחניים מיוחדים כגון: קבלת השבת, תיקון ט"ו בשבט, תיקון ליל שבועות ועוד).

הצעה למורה:

א. להציג בקצרה את נושא גירוש ספרד ואת המימד הטראומטי שבו. כדאי להסתכל עם התלמידים על צו הגירוש מ-1492 (הנמצא בצד שמאל וגם בעמ' 157). להלן תרגום של שורה מרכזית וידועה ביותר בצו הגירוש:

"מכיוון שהודיעו לנו שבמלכויותינו היו כמה נוצרים רעים שהתייחדו ובגדו באמונתנו הקתולית הקדושה, והסיבה הגדולה לכך הייתה – הקשר בין היהודים והנוצרים"....לכן, אנו בעצתם ועל פי ראייתם של כמה מן הכמורה, האצולה הגבוהה והנמוכה של מלכותנו, ואנשי מדע ומצפון אחרים מן המועצה שלנו, בהיותנו חושבים על כך רבות, הסכמנו לצוות לגרש את כל היהודים והיהודיות ממלכויותינו".

חשוב לציין בפני התלמידים את חשיבותו ההיסטורית של אירוע זה. גירוש ספרד היווה את החותמת האחרונה לפרק מפואר בתולדות היהדות ובעקבותיו גם השתנו וצמחו קהילות יהודיות במקומות שונים. **ניתן אף לשאול את התלמידים:** כיצד הייתם מגיבים (פוליטית, דתית, רגשית) אם הייתם שומעים שמדינה כלשהי, למשל, אנגליה, הייתה מגרשת כיום את כל היהודים מהשטח שלה?

ב. להציג בכיתה את דמותו של האר"י הקדוש דרך עדות תלמידו ר' חיים ויטאל (עמ' 154). כדאי לכתוב על הלוח את כל המאפיינים השונים ש-ר' חיים ויטאל מייחס לאר"י. בקטע מצטייר האר"י כאדם היודע לשוחח עם מלאכים, צמחים, נשמות. משוחח עם נשמות הצדיקים אשר מגלות לו את סודות התורה. אדם הפותר חלומות ומוצא בהם מסרים, אפילו רק דרך התבוננות במצחו של האדם. אדם חסיד וטהור שאלהיו הנביא היה נגלה אליו דרך קבע.

כאן כבר ניתן להקדים ולומר לתלמידים שתורתו הקבלית של האר"י, על מאפייניה המיוחדים, היוותה עבור רבים בעולם היהודי כמעין מפתח, מפה או שפה חדשה שדרכה ניתן להתמודד עם הטראומה של גירוש ספרד (אשר התרחשה עשרות שנים לפני שהאר"י נולד).

רקע למורה על תורת האר"י: תורת האר"י היא מורכבת ומסובכת מאד ומלאה בפרטים. הסבר בהיר ומפורט יותר שלה ושל המושגים היסודיים בה: "צמצום", "שבירת הכלים", ו"תיקון" ניתן למצוא בראין שנערך עם חוקר הקבלה החשוב יורם יעקובסון בשנת 1984 בכתב העת "מחשבות": <http://thinkil.co.il/texts/m053p026-033/> או [בהרצאתו](#) של פרופ' משה הלברטל.

כותבים: אילון אדלשטיין, אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
taliaaq@education.gov.il מוזמנים לשלוח חומרים נוספים:

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

בספר הלימוד מוצגת תורת האר"י דרך אותו היבט שמאפשר להבין בצורה בסיסית את הדרמה של הטוב והרע, דרמה שהיא קוסמית, אנושית ואלוהית כאחד.

הטקסט הראשון בעמ' 155 ממוקד בתפקיד שיש לכך שניצוצות האור הטוב כלואות בתוך שברי הכלים או קליפות הרע. בקטע זה ר' חיים ויטאל כותב (האר"י עצמו לא כתב את תורתו אלא רק לימד אותה) כי המציאות הקשה הזאת משקפת את כוונת האל, כי כך נבדלים הצדיקים (הממוקדים בניצוצות האור) מן הרשעים (הממוקדים בקליפות הרע), כאשר באופן אימננטי (פנימי-הכרחי) זה הממוקד באור האלוהי זוכה לאור אלוהי (בתור שכר), וזה הממוקד בקליפה נותר "לכוד" בקליפה. האור האינסופי יש בו ממד נצחי ואלוהי, ואילו הקליפה נועדה להתפרק לבסוף ולהתכלות. לכן שכר הצדיקים הוא בהוויה הנצחית שבה הם נוטלים חלק, ואילו "עונש" הרשעים הוא בהתכלותם. יוצא שיש פה מעין מערכת קוסמית משוכללת שממיינת את הטוב ומבדילה אותו מתוך הרע. הבחירה החופשית של האדם היא באיזה מקום הוא מתחבר למערכת זו שלפיה הוא עתיד "להתמייין", אם מצד האור ואם מצד הכלים השבורים.

הטקסט השני מ"עץ החיים" לר' חיים ויטאל (בעמ' 156) מתמקד בתפקידו של האדם לתקן את העולם מהקטסטרופה שבה הוא שרוי. הצדיק מחלץ את הניצוץ מתוך הקליפה בה הוא שבו, ובכך מקדם את ה"תיקון" הקוסמי של העולם, שהוא הטיהור שלו מן הרע השורר בו. הרשע לעומת זאת נצמד לקליפה, וכיוון שיש בו ניצוץ אלוהי כאדם שנברא בצלם (ובמיוחד כיהודי – על פי תורת הקבלה), הרי שהוא מעכב את התיקון בכך שהוא "מצמיד" ניצוץ אור אל קליפתו, ומגביר אגב כך את גם את מצב היעדר התיקון ואת ייסוריו שלו.

ניתן לראות בתורה זו דמיון לתורה הגנוסטית במובן זה שהטוב כלוא בעולם בתוך הרע. אך ההבדל בין שתי התורות ניכר במושג ה"תיקון". בעוד התורה הגנוסטית היא פסימית לגבי העולם, והגורל היחיד שהיא מיעדת לו היא התפרקות מוחלטת, הרי שתורת האר"י מבטאת אמונה באפשרות של תיקון העולם, ובהיות העולם מקור טהור וטוב בסופו של התהליך ההיסטורי (הגאולה). כיוון חשיבה זה מתאים גם לתפיסת חז"ל המקנה ערך חיובי לחיים בעולם הפיזי, מעבר להיותם שלב של "פרוודור" לחיים בעולם הבא. לכן מעודדות תורות אלו מעולמה של היהדות מעורבות של האדם בעולם דרך עשיית מצוות ומעשים טובים. קבלת האר"י מוסיפה לכך את המימד של ההתכוונות הרוחנית המיוחדת והמדויקת דרך התפילות והטקסים הרוחניים שחידשו האר"י ותלמידיו.

שאלה 6 בעמ' 157 מפנה את התלמיד אל ספרי וסרטי הפנטזיה והמאבקים המורכבים בהם בין הטוב והרע. **דוגמא מובהקת יכולה להיות המאבק בין הארי פוטר ללורד וולדמורט, שדורש למעשה הפרדה והבדלה מסובכת במיוחד בין טוב והרע שהותכו באופן קדמוני זה בתוך זה.** להלן [קישור לקרב האחרון בין הארי פוטר ללורד וולדמורט](#): ניתן לתת לתלמידים להביא דוגמאות נוספות (מלחמת הכוכבים / הנוקמים ועוד) כמשימת בית.

לורד וולדמורט תופס את הארי פוטר.

האם הם שניים נבדלים, או שני צדדים של אותו תהליך?

כותבים: אילון אדלשטיין, אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaaq@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק חמישי – הטוב, הרע והקבלה

בשיחת רדיו בין הסופר דוד שחר, מחבר הסדרה "היכל הכלים השבורים", עם יעקב אגמון בגלי צה"ל, מתאריך 22.12.1979. מתאר דוד שחר את עולמנו הנוכחי כתוצאת מהתהליך המתואר בקבלת האר"י.

- להאזנה [באתר קפה גת – עולמו של הסופר דוד שחר](#)
- לקריאת השיחה [באתר "תנועת עיניים מהירה"](#)

בשערי ירושלים, 1967, מרדכי ארדון (ציור בהשראת קבלת האר"י)

לסיכום, הפרק על הטוב והרע בקבלה מאפשר לתלמיד הצצה לעולם לא מוכר, עולם המיסטיקה היהודית. בתוך כך מתאפשר דיון בתופעות המאגיה והמיסטיקה, התבוננות בארכיטיפיים של רוע כדוגמת: "הסיטרא אחרא", "התנין", "הנחש הקדמוני", והכרת התהליך המיתי בקבלת האר"י. זוהי כמובן רק הצצה ל"פרדס", בתקווה שהתלמידים "יכנסו בשלום ויצאו שלום". לעניין הטוב והרע אנו רואים את ההבדל המובהק בין דרך חשיבה זו לדרך הרמב"ם, ואף לתפיסה החז"לית. ניתן לראות את היתרונות והחסרונות של תפיסה זו, ובוודאי חלק מן התלמידים ימשכו לנושא, בעוד אחרים יסתייגו ממנו (כמו גם המורים). עם זאת, ניתן לומר כי התכונה הבולטת של לימוד סוגיית הטוב והרע בקבלה הוא במימד הדרמטי שהוא מאפשר, ובהתייחסות לרע כישות עוצמתית מאד בעולם, שהאדם צריך לגייס את כל כוחות רוחו כדי להתמודד מולו.

כותבים: אילון אדלשטיין, אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il